

HADİSLERİN SIHHATİNİ TESPİTTE KİTAP MERKEZLİ YAKLAŞIM

Hasan YENİBAŞ*

Özet

İlk asırlardan itibaren, hadis alimlerinin en önemli meselesi, sahih hadisleri tespit edip hadislerin sahihini sakiminden ayırmak olmuştur. Bunun için de öncelikle hadislerin senedleri incelenmiş ve senedde yer alan râvîler cerh ve ta'dil açısından değerlendirilmiştir. Ancak üçüncü asırdan itibaren temel hadis kitaplarının te'lif edilmesiyle birlikte başta Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri olmak üzere temel kaynaklar ön plana çıkmaya başlamıştır. Beşinci asırdan itibaren de ünlü hadisçi Hâkim en-Nîsâbûrî ile birlikte hadislerin sıhhatini tespit için güvenilir hadis kitapları kabul edilen Buhârî ve Müslim'in eserleri ölçü alınmaya başlanmıştır. Bu anlayış İbnü's-Salâh'la birlikte yeniden gündeme getirilmiş ve sonraki dönemlerde de kabul görmeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sahih Hadis, Sahîhayn, Hâkim en-Nîsâbûrî, İbnü's-Salâh.

Book Centered Approach in Determining the Authenticity of the Hadith

Abstract

Since the first century, the most important issue of the Hadith scholars was to determine the authentic hadiths and distinguish them

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

from the spurious hadiths. For this, continuity of the chain of narrators were examined and narrators were evaluated in terms of criticism and approval. But, after the main hadith books were written in the third century, the main sources, namely Sahih Bukhari and Muslim began to come to the fore. After famous hadith scholar Hâkim en-Nîsâbûrî in fifth century, the hadith books of Bukhari and Muslim have been taken to measure in determining the authenticity of hadiths as most reliable hadith books. This concept was brought to the agenda with Ibn al-Salah again and continued to be accepted in the next period.

Key Words: Authentic Hadith, Sahîhayn, Hakim al-Nishapuri, Ibn al-Salah.

GİRİŞ

İlk asırlardan itibaren muhaddisler, hadislerin sıhhatini tespit etmek ve sahihini sakiminden ayırmak için büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle fitne olaylarından sonra hadis uydurma faaliyetlerinin başlaması, hadisçileri rivâyetlerin kabulü konusunda dikkatli olmaya sevk etmiştir.¹ Zira Hz. Peygamber'den nakledilen mirasın içine sahih olmayan, zayıf ve değişik amaçlarla uydurulmuş çok sayıda rivayetin karışması sebebiyle Müslüman alimler, kendisiyle amel edilecek sahih hadisi tanımlamak ve tespit etmek için bazı kriterler geliştirdiler.²

İlk dönemlerde hadisçiler, hadislerin sıhhatini tespitinde daha çok senede önem veriyorlardı. Bu dönemlerde güvenilir râvîlerin muttasıl bir isnadla naklettikleri bir hadis teorik olarak doğru kabul

¹ İbn Sîrîn'in (110/728) "Önceden isnad sormuyorlardı, fitne olayları meydana gelince râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Böylece sünnet ehlinden olanların hadisleri alınır, bid'at ehlinden olanları ise terk edilirdi" şeklindeki sözü, sahih hadis elde etme arayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bkz. Müslim, Mukaddime 5; Dârimî, Mukaddime 38. İbn Sîrîn'in açıklamasında kastedilen "fitne" hakkındaki farklı görüşler için bk. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011 (3. baskı), s. 31-43; Ahmet Yücel, İFAV, İstanbul 2012 (7. baskı), *Hadis Tarihi*, s. 39; Osman Güner, *Doğuş Devrinde Hadis*, Samsun 2000, s. 119-121.

² Mehmet Bilen, "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 1999, c. 1, s. 247.

ediliyordu. Ne var ki, muhaddislerin sened ağırlıklı hadis rivâyet yöntemleri zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır.³

Hicri ilk üç asırda hadis râvîleri ön planda iken, temel hadis kaynaklarının te'lif edilmesinden sonra hadis kitapları önem kazanmaya başladı. İlk üç asırda tek tek hadis rivâyeti söz konusu iken, daha sonraki dönemlerde hadis kitapları rivâyet edilmeye başlandı. Böylece hadis rivâyetinde yeni bir dönem başlamış oluyordu.⁴ Bu süreç aynı zamanda hadislerin sıhhatini belirlemede temel hadis kitaplarının ölçü alınması anlayışını da beraberinde getirdi. Bu anlayış, İbnü's-Salah'la (ö. 643/1245) birlikte güçlü ve sistematik bir şekilde seslendirilmiştir. Ancak İbnü's-Salâh'ın bu yöndeki anlayışı pek çok âlim tarafından eleştirilmekten kurtulamamıştır.

Bu makalede, hadislerin sıhhatini belirlemede kitap merkezli yaklaşım, tarihi arka planıyla birlikte ele alınacak ve konuyla ilgili eleştiri ve tartışmalar incelenmeye çalışılacaktır.

1. Tarihi Arka Plan

Hicrî I. yüzyılın ortalarında hadis uydurma faaliyetlerinin başlamasından sonra muhaddisler, hadislerin sahihlerini sahih olmayanlarından ayırmak için bir yandan sened tetkiki yaparken diğer yandan da sahih hadis araştırma faaliyetlerine değişik ifadelerle işaret etmişlerdir.⁵ Örneğin Tâbiünden Rebî' b. Huseym'in (ö. 65/685) *"Hadislerin bir kısmı gün ışığı gibi aydınlık olup onu hemen tanırsın, bir kısmı ise gece karanlığı gibidir, onu da hemen reddedersin"*⁶ demesi ve

³ Hadisçiler, sadece cerh ve ta'dil yönünden sened tenkidi yaptıkları, metin tenkidine önem vermedikleri gerekçesiyle başta müsteşrikler olmak üzere pek çok kimse tarafından eleştirilmiştir. Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Polat, Hadis Araştırmaları, s. 184-188; Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 54-56.

⁴ Bk. Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 141-143.

⁵ Mehmet Efendioğlu, "Sahih", *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 523.

⁶ Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyan el-Fesevî, *el-Mâ'rife ve't-târîh*, neşr.: Ekrem Ziyâ el-Umerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1410, c. II, s. 564; Muhammed b. Sa'd, *Tabakât*,

İbrâhim en-Nehaî'nin (ö. 96/714), “Ben bir hadisi dinlerim, amel edilecek kısmını alır, diğer kısmını terk ederim”⁷ şeklindeki sözü erken dönem hadisçilerinin güvenilir rivâyetleri seçme gayreti içinde olduklarının bir göstergesidir. Yine Abdullah b. Mübârek'in (ö. 191/797) “Hadisin sahihini sakîminden ayırmak için çalışmak gereklidir”⁸ şeklindeki ifadesi ile Behlül b. Râşid'in, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) hadisin sahihini sakîminden ayırmada çok mahir olduğunu belirtmesi⁹ de hicrî II. asırdaki güvenilir rivâyet elde etme gayretinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Ukbe b. Nâfi'den (ö. 63/682) naklettiği “Rasûlullah'ın hadislerini sadece sika râvilerden almız”¹⁰ sözü, bu dönemdeki sahih hadis rivâyet etme hassasiyetinin bir başka ifadesidir.

Buraya kadar yer verilen görüşler, sahih hadiste bulunması gereken şartlardan bahsetmemektedir. Bu bağlamda, sahih hadiste bulunması gereken şartlardan ilk defa söz eden kimsenin İmam Şafiî (ö. 204/819) olduğu görülmektedir. O meşhur eseri *er-Risâle*'de sahih hadisin bazı tanım ve kriterlerine ilişkin bir kısım açıklamalarda bulunmuştur. İmam Şafiî bu bağlamda hadis rivâyet eden kişinin dindar ve güvenilir olması, doğrulukla tanınması, rivâyet ettiğini iyi bilmesi, hadisin lafızlarında yapılacak anlam kaymalarının farkında olması, bunun farkında değilse hadisi mutlaka lafzıyla rivâyet etmesi, ezberinden rivâyet ediyorsa hıfzının sağlam olması, kitaptan rivâyet ediyorsa yazdığını muhafaza eden birisi olması, güvenilir râvilerin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiklerine muhalefet etmemesi, işitmediği hadisleri naklederek tedlis yapmaması, kendisinden önceki râvilerin

Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1433/2012, c. VI, s. 222.

⁷ el-Fesevî, *el-Mâ'rifê ve't-târîh*, c. II, s. 607.

⁸ Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, neşr.: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1402/1982 (2. baskı), c. VIII, s. 403.

⁹ ez-Zehabî, *Siyer*, c. VIII, s. 95.

¹⁰ Ukbe b. Nâfi' (ö. 62-682) vefat edeceği sırada çocuklarına şöyle demiştir: “Size üç şey tavsiye ediyorum. Resûlullah'ın hadislerini sadece sika râvilerden alın, basit bir abâ da giyseniz borç almayın ve kalbinizi Kur'an'dan alıkoyacağı için şiir yazmayın.” Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1430/2009, s. 42.

de aynı şekilde rivayet ederek hadisin Hz. Peygamber'e veya ondan sonraki tabakalara kesintisiz ulaşması gibi şartlardan söz etmiştir.¹¹ Haber-i vâhidin delil sayılabilmesi için gerekli görülen bu şartların lafızları farklı olsa da hadisi sahih kılan şartlarla aynı olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur.¹²

Hadis Usûlü kitaplarında ise sahih hadisin genel kabul gören tarifi şöyledir: "*Sahih hadis, adalet ve zabt sahibi olan râvilerin kendileri gibi adâlet ve zabt sahibi râvilerden muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadistir.*"¹³

Yapılan araştırmalar neticesinde günümüze kadar çoğunluk tarafından kabul edilen bu tanımın ilk defa İbnü's-Salâh tarafından yapıldığı görülmektedir. İbnü's-Salâh bu tanımları yaparken, başta İmam Şafî ve Humeydî olmak üzere kendisinden önce yapılan tanımlardan ilham almış olmalıdır. İbnü's-Salâh'tan sonra yazılan

¹¹ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risâle*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., s. 369-372.

¹² Efendioğlu, "*Sahih*", *DİA*, c. XXXV, s. 524. Bk. Hattâbî, hadisin sahih kabul edilebilmesi için senedinin muttasıl, râvilerinin de güvenilir olması gerektiğini söylemiştir. Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, neşr.: Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep ts., c. I, s. 6.

¹³ Ebû Amr Osman b. Salâhuddîn Abdurrahman b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, tahk.: Nureddin 'İtr, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1406/1986, s. 11-12; Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîr ve'n-nezîr*, tahk.: Muhammed Osman el-Haşî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405/1985, s. 25; Celâlüddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteyye Nazar Muhammed el-Feryâbî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1430/2009 (2. baskı), s. 33; Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, c. I, s. 202. Hadis usulü kitaplarında yaygın olarak görülen bu tanım, sahih hadisin tanımıyla ilgili ittifak edilen şartları içermektedir. Bu tanımda geçen beş şartın dışında da bazı şartlardan söz edilmiştir. Bu şartlardan bazıları şunlardır: 1. Râvînin hadis ilmine mensup olmakla şöhret kazanmış olması. 2. Râvînin sika olmasının yanı sıra anlayış (fehmi), bilgi (ma'rifet), çok hadis dinleme (kesret-i sema') sahibi olması. 3. Râvînin fakih olması. 4. Râvînin rivâyet ettiği hadisle amel etmesi. 5. Râvînin şeyhinden hadis işittiğinin sabit olması. 6. Râvî hadisi mana ile rivâyet ediyorsa, hadisin manasını iyi kavramış olması. Bu şartlarla ilgili olarak bk.: Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih (Mukaddime)*, c. I, s. 203-206; Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 109-112.

hadis usulü kitaplarının genellikle onun *Ulûmu'l-hadîs'*ini esas almış olmaları, bu tanımın yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.¹⁴

İlk asırlardan itibaren yukarıda isimleri zikredilen bazı alimler sahih hadisin şartları hakkında söz söylerken, özellikle hadisin altın çağı sayılan hicri III. asırda sadece sahih hadisleri bir araya getiren eserler te'lif edilmeye başlandı. Hicri II. asırdan itibaren Câmî', Muvatta ve Musannef türü pek çok hadis kitabı te'lif edilmeye başlanmıştı. Ancak Kütüb-i Sitte çağı diye de adlandırabileceğimiz hicri III. asırda, hadis kitabı te'lifinde daha sistematik bir döneme girilmiştir. Bu dönemde te'lif edilen temel hadis kitaplarının müelliflerinin asıl amacı, Ahmed Naim'in ifadesiyle "*hadis mecmualarını tenkîh ve tehzîb ederek eserlerine esahh olan rivâyâtı dercetmek ve muhaddis olmayanı vesveseden kurtarmak olmuştur.*"¹⁵

Hicri III. asırda yapılan çalışmalar, kuşkusuz hicri II. asırdaki hummalı tedvin faaliyetlerinin bereketli bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yetişen bazı alimler, hadis ilmine ait birikimlerinin genişliği ve derinliğiyle temayüz etmişlerdir. Buna paralel olarak gelişen şahıs karizmaları, beraberinde eserlerinin karizmalarını da oluşturmaya başlamıştır. Şüphesiz, bu şahıs ve eser karizmalarının oluşmasında etken olan çok farklı sebeplerden söz edilebilir. Yazarlarının ilmi kapasitesi ve titizliği, dindarlığı, herhangi bir bölgenin yahut ekolün otoritesi olması bunlardan birkaçıdır. Kısaca dinî, psikolojik ve sosyo-kültürel şartlar, şahıs ve eser karizmalarını oluşturmada önemli rol oynamıştır. Bunun sonucu olarak, zaman içerisinde İslamî kültürün klasikleri de diyebileceğimiz bir dizi eser öne çıkmıştır.¹⁶

Bu eserler içinde özellikle sadece sahih hadisleri bir araya getirme hedefiyle te'lif edilmiş olanlar Buhârî ve Müslim'in

¹⁴ Geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 115-121; Bilen, "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine", s. 249-251.

¹⁵ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh (Mukaddime)*, c. I, s. 51.

¹⁶ Mehmet Emin Özafşar, *Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i*, AÜİFD, c. XXXIX, Ankara 1999, s. 288.

Sahîh'leridir. Ayrıca bu iki eserden yaklaşık bir asır önce te'lif edilmiş olan İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Biz bu konudaki bilgi ve değerlendirmeleri kronolojik sıralamaya riayet açısından *Muvatta'*dan başlayarak arz etmek istiyoruz.

İmam Şafî (ö. 204/819), Buhârî'nin *Sahîh*'ini te'lif etmesinden elli sene önce "*Yeryüzünde hadiste Mâlik'in kitabından daha sahih bir kitap bilmiyorum*" diyerek, *Muvatta'*nın en sahih hadis kitabı olduğunu söylemiştir. Ancak İbnü's-Salâh, İmam Şafî'nin bu sözü Buhârî ve Müslim'in eserleri te'lif edilmeden önce söylediğini belirterek¹⁷ bu tespiti, önceki dönem için geçerli olduğuna işaret eder. Ne var ki, özellikle Mağribli ve Mâlikî mezhebine mensup pek çok alim, *Muvatta'*ı, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden üstün tutmaktadır.¹⁸

Buhârî ise söz konusu eserini te'lif gerekçesini açıklarken, kitabına sadece sahih hadisleri aldığını açıkça vurgulamaktadır. Zira o kendi ifadesiyle, hocası meşhur muhaddis İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/853) teşvikiyle *Sahîh*'ini te'lif etmeye girişmiştir. Eserini altı yüz bin hadisten seçtiğini belirten Buhârî, kitaba sahih olmayan hiçbir hadis almadığını söylemiş ve konumuz açısından oldukça önemli olan bir hususa işaret ederek kitabına almadığı sahih hadislerin aldıklarından daha fazla olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Buhârî, eserini başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahya b. Maîn (ö. 233/848) Ali b. el-Medinî (ö. 234/848) olmak üzere devrinin hadis otoritelerine arz etmiştir. Bu alimler dört hadis hariç *Sahîh*'teki bütün hadislerin sıhhati konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ukaylî (ö. 322/934),

¹⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 18.

¹⁸ Konuyla ilgili görüş ve tartışmalar için bkz. Bağcı, H. Musa, "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi", *AÜİFD*, c. XLV (2004), sayı: I, s. 40-44.

¹⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996, s. 7.

bu dört hadis konusunda da son sözün Buhârî'ye ait olduğunu belirtmektedir.²⁰

Buhârî'nin yanı sıra Müslim de kitabını sadece sahih hadislerden oluşturma düşüncesiyle te'lif etmiştir. Nitekim kendisi bu hususu şu sözlerle anlatmaktadır: “Şu kitabımı Ebû Zür'a er-Râzî'ye arz ettim; hangi hadisin illetli olduğunu işaret etti ise onu bıraktım. Hangisi için sahih, illeti yoktur dediyse onu eserime aldım.”²¹

Buhârî ve Müslim'in eserlerine “Sahih” adını vermeleri, sadece sahih hadislerden oluşan bir kitap te'lif etme düşüncelerinin bir göstergesidir. Onları böyle bir çalışmaya sevkeden faktörlerden biri de, daha önce te'lif edilen hadis kitaplarında, sahih rivâyetlerin yanı sıra çok sayıda zayıf rivâyetin de yer almasıydı.²²

Mâlikî mezhebine mensup alimler, Muvatta'ı ayrıcalıklı bir konumda değerlendirseler de, “en sahih kitaplar” imtiyazı, “Sahihayn” ünvanıyla Buhârî ve Müslim'in eserlerine verilmiştir. Alimlerin, bazen ayrı ayrı bazen de birlikte söz konusu ederek övücü ifadeleri, bu iki esere zaman içerisinde şöhret kazandırmıştır. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse, henüz *Kütüb-i Sitte*'nin te'lifinden daha bir asır geçmeden hadis ilmiyle uğraşan bir grup İbnü's-Seken'e (ö. 353/964) gelip hadis kitaplarının çoğaldığını ve kendilerine yetinebilecekleri kitapları tavsiye etmesini isteyince o, Buhârî, Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'lerini, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerini güvenilir bulduğunu belirterek tavsiye etmiştir.²³ Yine aynı asrın ortalarında İbn Adî (ö. 365/976), Buhârî'nin eserine sadece

²⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 7.

²¹ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim (Mukaddime)*, tahk.: Halil Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1996, c. I, s. 144-145. Müslim, ayrıca sıhhatinde muhaddislerin ittifak ettiği hadisleri derlediğini ifade etmiştir. Bk.: Müslim, *Salât* 63.

²² Bk.: İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 6-7.

²³ Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1403/1983 (3. baskı), c. I, s. 167.

sahih hadisleri aldığına dair sözünü nakletmektedir²⁴. Tespit edilebildiği kadarıyla, Buhârî'nin eserine sahih hadisleri aldığına dair kaynaklarda geçen ilk bilgi budur.²⁵

Hadislerin sıhhatinin tespitinde kitap merkezli yaklaşımın yerleşmesinde Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Hâkim en-Nîsâbûrî, Buhârî ve Müslim'in *Sahihler*'inin İslam dünyasında yayıldığından bahsederek²⁶, kendisinden önceki alimlerden farklı bir yaklaşım tarzı sergilemiştir. Bu kanaati ilk defa dile getiren Hâkim olmuştur. Onun bu ifadesinden anlaşıldığına göre, h. IV. asrın sonlarına gelindiğinde Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri İslam coğrafyasında artık tanınan iki eser haline gelmiştir. Hâkim ayrıca 'sahih hadisleri ilk tasnif edenlerin Buhârî ve Müslim olduğunu' söyleyen ilk alim olmuştur.²⁷ Ayrıca, 'Hicaz, Irak ve Şamlılar, Buhârî ve Müslim'in öne geçmesi ve hadis ilminde temayüz etmesi nedeniyle, sahih hadislere vukûf hususunda Horasanlılar'ın önceliğini kabul ediyorlardı'²⁸ diyerek onların İslam dünyasında kazandığı otoriteye işaret etmiştir.

Sahih hadisler, daha önceleri, tedavülde olan hadis tenkit metotları neticesinde elde edilen sonuçlara göre tespit edilmekte ve sınıflandırılmaktaydı. Fakat Hâkim, farklı bir yaklaşım sergileyerek, sahih hadisleri ilk defa Buhârî ve Müslim'in kitaplarına göre sınıflandırmıştır²⁹. Sahih hadisleri on kısma ayıran Hâkim en üst

²⁴ Ebû Ahmed Abdullah b. Adi b. Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-IX, tahk.: Adil Ahmed, Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts. c. I, s. 226

²⁵ Bk.: Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Sürece", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1997, c. 10, sayı: 1-2-3-4, s. 103.

²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1417/1997, c. I, s. 39.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti'l-iklîl*, tahk.: Fuad Abdulmun'im Ahmed, İskenderiye, ts., s. 30. Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Bağcı, "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi", s. 39-56.

²⁸ el-Hâkim, *el-Medhal*, s. 32.

²⁹ Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", s. 104.

mertebeyle “*müttefekun aleyh*” dediği Buhârî ve Müslim’in ittifakla rivayet ettiği hadisleri koymuştur.³⁰

Hâkim’le aynı asırda yaşamış Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) hadis âlimlerinin Buhârî ve Müslim’in eserlerine aldıkları hadislerin sahih olduğunda icmâ ettiklerini, bundan dolayı onlara aykırı olarak verilen hükümlerin reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir.³¹ Buhârî ve Müslim’in eserlerinde yer alan hadislerin tamamının sıhhati konusundaki icmâ fikri, tespit edilebildiği kadarıyla ilk kez ifade edilmiştir.³² İcmâ fikrînin en güçlü seslendirildiği dönem beşinci asır olmuştur. Bu dönem alimleri tarafından *Sahîhayn’e* olan güven öylesine güçlü bir şekilde dile getirilmiştir ki, bu iki kitapta yer alan bütün hadislerin sahih olduğu konusunda yemin eden bir kimsenin yalancı olmayacağı ifade edilmiştir. Örneğin Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1052) şöyle demiştir: “*Fakihler ve diğer alimler şuna icmâ etmişlerdir: ‘Bir kimse Buhârî’de geçen ve Rasûlullah’tan rivâyet edilmiş olan hadislerin tamamı sahih olarak gelmiştir ve Rasûlullah onu mutlaka söylemiştir. Böyle değilse karım boş olsun’ dese, yemini bozulmaz, eşi hanımı olmaya devam eder.*”³³ Bu anlayışın aynı asır alimlerinden Cüveynî (ö. 478/1085) tarafından da dile getirildiğini görüyoruz. O, Buhârî ve Müslim’in sıhhatine hükmettikleri hadislerin sahih olduğuna yemin eden kimse için aynı sözleri tekrar eder ve gerekçe olarak da İslam alimlerinin bu iki kitabın sıhhati konusunda icmâ ettiklerini söyler.³⁴

³⁰ el-Hâkim, *el-Medhal*, s. 33.

³¹ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ Şerhu Mişkâti’l-mesâbih*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1422/2002, c. I, s. 48.

³² Nesâî’ye (ö. 303/915) nispet edilen “*Ümmet bu iki kitabın (Buhari ve Müslim’in Sahihleri) sahih olduğu ve onlardaki hadislerle amel etmenin vacib olduğu üzerinde icma etmişlerdir.*” (Mehmed Said Hatiboğlu, *Hadis Tedkikleri*, Otto Yayınları, Ankara 2009, s. 94) şeklinde bir söz var ise de, bu rivâyetin ihtiyatla karşılanması gerektiği açıktır. Zira bu tarih itibarıyla henüz bu iki eser İslam dünyasının tamamına ulaşmış değildi. Bu konudaki bir değerlendirme için bk.: Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yay. İstanbul. 2001 (2. baskı), s. 111).

³³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 26.

³⁴ Ebû Amr Osman b. Salâhuddîn Abdurrahman b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Sıyânetu Sahîh-i Müslim mine’l-ihlali ve’l-galat ve himâyetuhû mine’l-ıskati ve’s-sakat*, tahk.:

Daha önce Hâkim tarafından dile getirilmiş olan sahih hadisleri Buhârî ve Müslim'in eserlerine göre sınıflandırma fikri bir asır sonra bir de Makdisî (ö. 507/1113) tarafından gündeme getirilmiştir. İlk defa "el-Eimmetü's-Sitte" kavramını kullanarak "Kütüb-i Sitte" kavramının oluşmasına zemin hazırlayan Makdisî (ö. 507/1113), *Şurûtu Eimmeti's-Sitte* adlı eserinde Buhârî ve Müslim'in hadislerini Kütüb-i Sitte'nin diğer eserlerindeki rivayetlerin sıhhatini değerlendirmede ölçü olarak kullanmıştır. Meselâ Ebû Dâvûd'un Sünen'ini değerlendirirken, hem bu eserdeki hem de Kütüb-i Sitte'yi oluşturan diğer hadis kitaplarındaki hadislerin üç kısımdan oluştuğunu belirterek, ilk kısımdaki hadislerin Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği hadisler olduğunu, ikinci kısmın ise hadis imamlarının kendi şartlarına göre sahih olan hadislerden teşekkül ettiğini ifade etmiştir.³⁵ Makdisî, Hâkim'le birlikte hadislerin sıhhatini tespitte kitap merkezli yaklaşımın temellerini atmıştır.

VI. asır alimlerinden biri olan Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ise icmâ fikrini bir kez daha gündeme getirerek, İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ile Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinin sahih hadislerin yer aldığı üç temel kitap olduğunu ve eserlerde yer alan rivâyetlerin öğrenilmesi hususunda alimlerin icmâ ettiğini söylemiştir. Gerekçe olarak da, bütün temel eserlerin ana kaynağının bu üç kitap olduğunu ve hadis ilminde yapılabilecek her şeyin bu alimler tarafından yapıldığını ifade etmiştir.³⁶ Onun en başta Muvatta'yı zikretmesi Mâlikî mezhebine mensup olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Kâdî İyâz'ın bu üç eseri "bütün temel eserlerin ana kaynağı" sayması ve bu alimlerin "hadis ilminde yapılabilecek her şeyi yapmış olmaları" hadislerin sıhhatini tespitte yeni bir şey yapılamayacağı

Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, *Dârü'l-Garbi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, s. 86.

³⁵ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Şurûtu eimmeti's-sitte* (Selâsü rasâil fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs içinde), neşr.: Abdülfettah Ebû Gudde, *Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye*, Beyrut 1417/1997, s. 88-89.

³⁶ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, tahk.: Sâlih Ahmed eş-Şâmî, *Dâru'l-Kalem*, Dımaşk 1433/2012, c. I, s. 37.

düşüncesini ima etmektedir ki, bu yaklaşım dolaylı olarak hadislerin sihatini tespitte bu eserlerin ölçü alınması gerektiği anlamına gelmektedir.

Hicrî VI. asır alimlerinden olan ve hadis tenkidindeki şiddetli tavrıyla bilinen İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Buhârî ve Müslim'in bazı hadislerini tenkit etmiş³⁷ ve bundan dolayı eleştirilmiş olsa da³⁸ hadisleri sihat dereceleri bakımından 6 kategoriye ayırmış ve ilk sıraya Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisleri, ikinci sıraya Buhârî ve Müslim'in tek başına rivâyet ettikleri hadisleri koymuş ve hadis alimlerinin bu hadisleri sahih kabul ettiklerini belirtmiştir.³⁹ İbnü'l-Cevzî gibi bir alimin bu yaklaşımı, hadislerin sihatini tespitte kitap merkezli yaklaşımın hicrî altınca asırda geldiği noktayı işaretlemesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

İbnü'l-Cevzî, bu yaklaşımına uygun olarak ama kitap ismi vermeden hadislerin sihatini tespitte hadis kitaplarına başvurulmasının gerekliliği bağlamında da şunları ifade eder: *"Ma'kûla, menkûle ve usûle aykırı bir hadis gördüğünüz zaman, onun mevzû olduğunu biliniz."* Bu sözü değerlendiren Suyûtî, bir hadisin usûle aykırı olmasından maksadın, o hadisin müsnedlerde ve meşhur hadis kitaplarında bulunmaması olduğunu söylemektedir.⁴⁰ VI. asır, Buhârî ve Müslim'in İslam dünyasında otoritesinin belirgin hale geldiği bir dönemdir. Nitekim bu asır alimlerinden İbnü'l-Esîr (ö.

³⁷ Meselâ, İbnü'l-Cevzî, *"Ücret almanın en hak edildiği şey Allah'ın kitabıdır."* (Buhârî, Tıb 76) hadisi ile Müslim'de yer alan ve Peygamberimizin Ebû Hureyre'ye hitaben söylediği *"Uzun süre yaşarsan ellerinde sığır kuyrukları gibi kamçılar bulunan bir topluluğu görmek yakındır. Bunlar Allah'ın gadabı ile sabahlar, Allah'ın hışmı ile akşamlarlar."* (Müslim, Cenne 51) hadisini eserine almıştır. Bk.: Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, *Kitâbu'l-mevdûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, tahk.: Nureddîn Boyacılar, Mektebetü Advâi's-Selef, Riyad 1418/1997, c. I, s. 374; c. III, s. 309-311.

³⁸ İbnü'l-Cevzî'ye yöneltilen eleştiriler için bk.: Enbiya Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 335-339.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, üçüncü sıraya *Sahîhayn'*den birinin şartlarına uygun olan senedi sahih hadisleri koymuştur. Diğer üç kategoriye ise sırasıyla zayıf, çok zayıf ve mevzû hadisleri koymuştur. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, c. I, s. 9-14.

⁴⁰ Suyûtî, *Tedrib*, s. 237.

606/1210), kitaplarına “sahih” adını veren ilk alimlerin Buhârî ve Müslim olduğunu ve eserlerinin te’lifinde bu isimlendirmeye sadık kaldıklarını söylemekte⁴¹ ve “*Bu ilim Buhârî ve Müslim’de bitmiştir*” diyerek bu iki eserin otoritesinin ulaştığı noktayı işaretlemektedir.⁴² Özellikle hadis ilminin artık Buhârî ve Müslim’de bittiği anlayışı, bu iki eserden daha mükemmelinin olamayacağına dair zihnî bir kabulün ifadesi olarak yorumlanabilir.

Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri te’lif edilmelerini takip eden üç asırlık süreçte İslam dünyasının tamamına ulaşmış ve “*en güvenilir kitaplar*” olarak genel kabul görmüştür. Ancak şimdi temas edileceği gibi bu iki eserin otoritesini ifade eden en etkili isim tartışmasız İbnü’s-Salâh olmuştur.

Ancak biz İbnü’s-Salâh’a geçmeden önce yakın dönem alimlerinden Fahreddîn er-Râzî’nin de (ö. 606/1210) konuyla ilgili görüşüne yer vermek istiyoruz. Râzî hadisçi olmamasına rağmen, hadislerin sıhhatini tespit için kitap merkezli yaklaşımı benimsemiş görünmektedir. Râzî, doğrudan bir hadis kitabı ismi vermese de, genel olarak hadis kitaplarında bulunmayan bir hadisin mevzû sayılacağını söylemiş, böylece bir hadisin sahih olabilmesi için hadis kitaplarında bulunmasını şart olarak görmüştür. O bu bağlamda şöyle demektedir: “*Rivâyet, haberlerin yerleşip, toplanmış olduğu bir zamanda yapılmış olmalıdır. Böyle bir haber araştırıldığı halde ne insanların hafızalarında ne de kitaplarda rastlanmazsa mevzu olduğuna bir işaret sayılır. Sahâbe ve onlara yakın olan ve haberlerin henüz yerleşmediği dönemde bir zatın başkaları tarafından bilinmeyen bir haberi rivâyeti ise caizdir.*”⁴³ Görüldüğü gibi Râzî’ye göre, hadisler tasnif edildikten sonra, hadis kitaplarından birisinde bulunmayan bir hadis rivâyet

⁴¹ Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Câmi’u’l-usûl li-ehâdîsi’r-Resûl*, tahk.: Abdülkâdir el-Arnâvut, Mektebetü’l-Halvânî, y.y. 1389/1969, c. I, s. 41-42.

⁴² İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-usûl*, c. I, s. 43.

⁴³ Fahrüddîn Muhammed Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli’l-fikh*, tahk.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1992, c. IV, s. 299-300.

etmek o hadisi mevzû saymak için yeterlidir.⁴⁴ Râzî'nin bu sözlerinden de hicrî altıncı asırda artık hadislerin sıhhatini tespitte kitap merkezli anlayışın büyük ölçüde yerleştiği anlaşılmaktadır.

2. İbnü's-Salâh'ın Etkisi

Hadislerin sıhhatini tespitte temel hadis kitaplarının ölçü alınmasını en güçlü şekilde ifade eden İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) olmuştur. Kendisinden önce de benzer yaklaşımlar sergilenmiş olmasına rağmen, bu görüşün İbnü's-Salâh'la yerleştiği kabul edilmektedir.⁴⁵ Biz İbnü's-Salâh'ın konuyla ilgili görüşlerine geçmeden önce, onun yaşadığı döneme, düşünce yapısına ve hadis usûlüne etkisine kısaca yer vermek istiyoruz. Zira bir fikir ve görüşü, sahibinin düşünce dünyasını ve yaşadığı dönemin şartlarını dikkate alarak değerlendirmek “anlama” açısından daha isabetli olsa gerektir.

İbnü's-Salâh (577-643/1181-1245), Eyyûbîlerin hüküm sürdüğü dönemde yaşamıştır. Erbil'in Şehrezûr köyünde doğmuş, ilim öğrenmek için Bağdat, Horasan ve Şam gibi beldeleri dolaşmış, Kudüs'te hocalık yaparken şehrin Haçlılar'ın eline geçme tehlikesi ortaya çıkınca (616/1219 buradan ayrılıp Dımaşk'a dönmüş ve ömrünün sonuna kadar orada hocalık yapmıştır.⁴⁶ Onun yaşadığı dönem (VII/XIII. asır), İslam dünyasının kriz asırlarından biri olarak nitelendirilebilir. Bu asırda İslam dünyası, Haçlı seferleri ile Moğol istilası gibi iki büyük saldırı dalgasına maruz kalırken, kendi iç bünyesinde de iktidar mücadeleleri, Şîî-Fâtımî tesirleri, İsmailî-Bâtınî akımlar parçalanmayı hızlandırmaktadır. Bütün bunlara bağlı olarak İslam dünyası büyük bir siyasî parçalanma, ekonomik ve kültürel

⁴⁴ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1996, s. 397. Enbiya Yıldırım bu çalışmasında metin tenkidi prensipleri arasında on birinci sıraya “bir hadisin eserlerde bulunmaması” kriterini yerleştirmiştir.

⁴⁵ Bk.: Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 147-148.

⁴⁶ M. Yaşar Kandemir, “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 198.

krizle karşı karşıya kalmıştır⁴⁷. İbnü's-Salâh, bu kriz döneminin yetiştirdiği bir alimdir. Vefat ettiği zaman cenaze namazı büyük bir kalabalıkla kılınmış olmasına rağmen, Dımaşk Harzemşahların kuşatması altında olduğu için defin işi birkaç kişiye bırakılmış ve halk şehri müdafaaya koşmak zorunda kalmıştır.⁴⁸ Onun cenazesinde yaşanan bu olay, yaşadığı dönemi resmeden ilginç bir anekdottur.

Zehebî İbnü's-Salâh'ın, Kur'an ve hadisleri te'vil etmeyi doğru bulmadığını ve tartışmalı konulardan kaçındığını belirtmektedir.⁴⁹ Zehebî'nin bu tespitleri, İbnü's-Salâh'ın selefi düşüncüyü benimsediği şeklinde yorumlara sebep olmuştur.⁵⁰ Ancak onun günümüzdeki gibi bir selefi anlayışa sahip olduğunu söylemek pek isabetli görünmemektedir. Bu yanlış anlayışın sebebinin, İbnü's-Salâh'ın felsefe ve mantık aleyhine vermiş olduğu bir fetva ve bazı âyet ve hadisleri te'vil etmeden kaçınmış olmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.⁵¹ Halbuki onun felsefe ve mantık aleyhindeki tutumu, Fâtımî ve Bâtınîlerin felsefeyi Ehl-i Sünnet'e karşı silah, mantığı da muhatabı aldatmak için safsata mantığı olarak kullanmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yoksa kendisi de öğrencilik yıllarında mantık dersi almıştır.⁵²

İbnü's-Salâh'ı önemli kılan en önemli faktör şüphesiz hadis usûlünde bir dönüm noktası olan meşhur eseri *Ulûmü'l-hadîs*'i telif etmiş olmasıdır. O bu çalışmasıyla kendisinden önce bu alanda yapılmış çalışmaları, düzenli eğitim verilen medrese geleneğine göre başarılı bir şekilde sistemleştirmiş ve kendisinden sonraki hadis usûlü

⁴⁷ Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hâdis", s. 59.

⁴⁸ ez-Zehebî, *Siyer*, c. XXIII, s. 143.

⁴⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, c. XXIII, s. 142.

⁵⁰ Bk.: Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, c. XXI, s. 199; Bağcı H. Musa, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 547-549.

⁵¹ Bk.: ez-Zehebî, *Siyer*, c. XXIII, s. 143; Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hâdis", s. 60.

⁵² Bk.: Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, c. XXI, s. 198-199.

çalışmalarını derinden etkilemiştir. Öyle ki, İbnü's-Salâh hadis usûlü alanında aşilamadığından dolayı hadis çalışmalarında içtihat kapısını kapattığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır⁵³. Oysa ki, onun bu alanda aşilamaması onun başarısı, sonraki ulemânın da bir eksikliği olarak değerlendirilmelidir.

İbnü's-Salâh'ın düşünce dünyasını etkileyen bazı noktalara ve hadis usûlü alanındaki yerine işaret ettikten sonra, şimdi onun asıl konumuzla ilgili görüşlerine yer verebiliriz. Sahih hadisleri ilk tasnif eden kişinin Buhârî, sonra da Müslim olduğunu, bu iki kitabın Allah'ın kitabından sonra en güvenilir kitaplar olduğunu belirten İbnü's-Salâh,⁵⁴ kendisinden sonra pek çok tartışmaya sebep olacak olan şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Hadis cüzlerinde veya başka bir yerde *Sahîhayn*'de bulunmayan ve güvenilir hadis imamlarının eserlerinde sıhhati hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş, isnadı sahih bir hadis bulmuşsak, onun sahih olduğuna dair kesin bir hüküm veremeyiz. Zira son asırlarda sadece senedden hareketle hadisin sahih olduğunu tespit etmek zorlaşmıştır. Çünkü bu tür hadislerin isnadı içinde, sahih hadisin râvisinde bulunması şart olan hıfz, zabt ve itkandan yoksun olmasına rağmen rivayetinde, kendi kitabında bulunanlara itimat edenler olduğunu görürsün. Şu halde artık sahih ve hasen hadisi bilme hususunda hadis imamlarının açıklamaları ile tağyir ve tahriften korundukları meşhur olan eserlerine itimat edilmelidir."⁵⁵

İbnü's-Salâh'ın bu yaklaşımı, kendi çağındaki ve daha sonraki alimlerin hadisleri araştırıp sahih veya zayıf hükmü verme gücüne sahip olmadıkları, dolayısıyla Buhârî, Müslim, İbn Huzeyme, İbn

⁵³ Bk.: Bağcı, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", s. 549-554.

⁵⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 18-19.

⁵⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 16-17.

Hibbân ve Hâkim en-Nisâbûrî gibi önceki alimlerin verdiği hükümlerle yetinmek gerektiği şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁶

Bu yaklaşımdan dolayı hadiste içtihat kapısını kapattığı ifade edilen⁵⁷ İbnü's-Salâh'ı bu görüşe sevkeden delil, her senedde, rivâyet ettiği hadisleri ezberlemeden kitabındaki bilgilere dayanarak nakleden râvilerin bulunmuş olmasıdır.⁵⁸

İbnü's-Salâh sahih hadisleri yedi dereceye ayırmış ve bu tasnifte Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilmelerini esas almıştır. Buna göre sıralama şu şekildedir: 1. Buhari ve Müslim'in rivayet ettiği hadisler (müttefekun aleyh). 2. Buhârî'nin yalnız başına rivâyet ettiği hadisler. 3. Müslim'in yalnız başına rivâyet ettiği hadisler. 4. Kitaplarına almamış olsalar bile Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyan hadisler. 5. Buhârî'nin kitabına almadığı ama şartlarına uyan hadisler. 6. Müslim'in kitabına almadığı ama şartlarına uygun olan hadisler. 7. Diğer hadis imamlarının sahih kabul ettiği hadisler.⁵⁹

İbnü's-Salâh'ın bu tasnifi, konuyla ilgili görüşlerinin uygulamasından ibarettir. Bu yaklaşıma göre, Buhârî ve Müslim'in eserlerinde ortaklaşa rivâyet ettikleri (müttefekun aleyh) hadisler dışında, aynı derecede sahih olan hadis tespit etmek mümkün değildir. Çünkü bu anlayışa göre, Buhârî ve Müslim en sahih hadisleri tespit etmişler ve eserlerine almışlardır.

İbnü's-Salâh'ın bu görüşü, bazı alimler tarafından eleştirilmişse de pek çok alim tarafından benimsenmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449),

⁵⁶ ed-Dümeynî, Müsfir b. Gurmullâh, *Mekâyîsu nakdi mütûni's-sünne: Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, çev.: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi, İstanbul 1997, s. 41.

⁵⁷ Bk.: Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1416/1995, s. 29; Bağcı, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", s. 549-554.

⁵⁸ ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 41

⁵⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 27-28.

en sahih hadislerin Buhârî ve Müslim'in birlikte rivayet ettikleri hadisler olmayıp mütevatir ya da tevatüre yakın bir yolla gelen hadisler olması gerektiği şeklindeki itiraza, bu mahiyetteki hadislerin aslının Buhârî ve Müslim'de olduğunu belirterek, İbnü's-Salâh'ın taksimine katıldığını ortaya koymuştur.⁶⁰ Tîbî (ö. 743/1343),⁶¹ Suyûtî (ö. 911/1515),⁶² Emir es-San'ânî (ö. 1182/1768)⁶³ ve Şevkânî (ö. 1250/1834)⁶⁴ gibi hadis âlimleri de İbnü's-Salâh'ın görüşünü paylaşan âlimler arasında yer almaktadır.

Eleştiriler düşüncenin öncülerinden ve bu yönüyle kendisinden sonraki dönemleri derinden etkilemiş olan İbn Teymiyye de (ö. 728/1328) doğrudan İbnü's-Salâh'ı ve görüşlerini zikretmese de, bir rivayetin güvenilir hadis kaynaklarında olmamasını tenkit kriteri olarak benimsemiştir. Onun bu konudaki yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir. İbn Teymiyye, herhangi bir hadisi değerlendirirken, önce o hadisin yer aldığı kaynağa bakmaktadır. Eğer o hadis, güvenilir bir hadis kaynağında yer alıyorsa itibar etmekte, daha sonra da o hadisi kaynak esası dışında başka kriterlerle incelemeye alarak değerlendirme yapmaktadır. Eğer bir hadis güvenilir hadis kaynaklarının birinde yer almıyorsa, bunu bir sebep olarak gösterip hadisi reddedebilmektedir. Bazen de bu sebeple birlikte başka nedenleri de ret gerekçesi olarak zikredebilmektedir. Onun bu konuda daha önce görüşüne işaret ettiğimiz İbnü'l-Cevzi'den (ö. 597/1201) etkilendiğini söyleyebiliriz⁶⁵.

⁶⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, Mektebetü'l-Fürkân, Acman 1429/2008, c. I, s. 209.

⁶¹ el-Hüseyn b. Abdullah et-Tîbî, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadis*, tahk.: Subhî Sâmerî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985, s. 39-41.

⁶² Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, s. 84.

⁶³ Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-meânî Tenkîhi'l-enzâr*, tahk.: Muhyiddîn Abdülhamîd, y.y., ts. c. I, s. 86-90.

⁶⁴ Adil Yavuz, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2002, s. 283.

⁶⁵ İbn Teymiyye "*Nefsini bilen Rabbini de bilir.*" (el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, s. 344) rivayetini değerlendirirken şöyle demiştir: "Bazı insanlar bunu Hz. Peygamber'den rivayet ederler. Fakat bu söz, Nebî (s.a.s.)'in sözlerinden değildir. Bu söz hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Bu söz için bilinen herhangi bir

Aranması gereken bütün şartlar mevcut olduğu için, Buhârî ve Müslim’de yer alan hadislerin sahih oldukları hususunda görüş birliği bulunduğunu belirten ünlü tarihçi İbn Haldun (ö. 808/1406),⁶⁶ “Çağımızda hadislerin dereceleri, yani sahih, hasen, zayıf, ma’lûl olup olmadıkları ortaya çıkıp birbirinden ayrılmıştır. Hadis imamları ve otoriteleri bu hadisleri ayrı ayrı ortaya koymuş ve tariflerini yapmışlardır. Artık daha önce sahih olduğu kabul edilmemiş bir hadisin, sahih kabul edilmesine imkan kalmamıştır”⁶⁷ diyerek hadiste içtihat kapısının kapandığını kabul etmenin yanı sıra, hadislerin sıhhatini tespitite kitap merkezli yaklaşımın geçerli olması gerektiğine işaret etmiştir.

İbnü’s-Salâh’ın anlayışını benimseyen âlimlerden biri de Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762)’dir. O, “Resûlullah’a (s.a.) ait haberleri bilmenin tek yolu, kendisine sened zinciriyle muttasıl olarak ulaşan rivâyetlere sahip olmaktır. Söz konusu rivâyetlere, günümüzde ulaşmanın tek yolu hadis ilmine dair tedvin edilmiş kitaplara başvurmaktır. Bunun başka yolu yoktur çünkü bugün artık tedvin edilmiş kitapların dışındaki rivâyetlere itimat etme imkanı kalmamıştır. Hadis kitapları ise sıhhat açısından tabaka tabakadır, farklı yerlere sahiptir. Bu itibarla, hadis kitaplarının derecelerini bilmek için ayrı bir özen göstermek gerekmektedir”⁶⁸ diyerek hadislerin sıhhatini tespitite temel hadis kitaplarının ölçü alınması gerektiğini belirtmiştir.

isnad da yoktur.” Bk.: Takiyyüddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Medine 1426/2005 (3. baskı), c. XVI, s. 199. İbn Teymiyye “İnsanların aklî idrak seviyelerine göre konuşmakla emrolundum.” (el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, c. III, s. 377) hadisi hakkında da benzer bir değerlendirme yapmış ve şöyle demiştir: “Bu hadis, rivâyette güvenilir olan Müslüman alimlerin hiç biri tarafından rivâyet edilmemiştir. Bu rivâyet, Müslümanlara ait olan kitaplarda da yer almamaktadır. Allah ve Resûlü’nün, insanlara olan hitabı da tüm mükellefleri kuşatacak şekilde geneldir. Örneğin “Ey insanlar, ey iman edenler, ey kullarım ve ey İsrail oğulları” gibi.” Bk.: İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, c. XVIII, s. 192.

⁶⁶ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, çev.: Halil Kendir, İstanbul 2004, c. II, s. 622.

⁶⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. II, s. 620.

⁶⁸ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa: İslam Düşünce Rehberi*, çev.: Mehmet Erdoğan, Ankara 2003, c. I, s. 406.

Hadis kitaplarını sıhhat ve şöhret bakımından dört tabakaya ayıran Dihlevî, en üst mertebeye İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ile Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerini koymuştur. İkinci tabakaya ise Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini koymuştur. Bunların dışındaki hadis kitaplarını da diğer tabakalara yerleştirmiştir⁶⁹.

Dihlevî, *Sahihayn'*deki hadislerin sıhhati konusunda icmâ olduğunu da şöyle ifade etmektedir: "Muhaddisler *Sahihayn'*de bulunan muttasıl merfu bütün hadislerin kesinlikle sahih olduğunda, bu iki kitapta yer alan hadislerin, müelliflerinden bize kadar ulaşmasının tevatür yoluyla olduğunda, bunu kabul etmeyen kimsenin doğru yoldan sapmış bid'atçı olduğunda müttefiktirler."⁷⁰

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinin en sahih kitaplar olduğu ya da bu iki eserde yer alan hadislerin sahih olduğu hususunda icmâ edildiğini söyleyen âlimlerin de dolaylı olarak hadislerin sıhhatini tespit bu eserlerin ölçü alınması gerektiği fikrini benimsedikleri söylenebilir⁷¹.

Daha önce de işaret edildiği gibi İbnü's-Salâh'ın görüşünün bu denli etkili olmasının sebebi, onun hadis usûlü alanındaki yeridir. Kendisinden sonraki hadis usûlü eserlerinin çoğunun *Ulûmü'l-hadîs'e* bağlı yazılması dolaylı olarak bu görüşün yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

⁶⁹ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, c. I, s. 407-411.

⁷⁰ ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, c. I, s. 408.

⁷¹ Bu konuda görüş belirten alimlerden biri olan İmam Nevevî şöyle demektedir: "Alimler Kur'an'dan sonra kitapların en sahihinin Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri olduğunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca bu iki kitab, ümmetin genel kabulüne mazhar olmuştur. Bununla birlikte Buhârî'nin kitabının sıhhat ve fayda bakımından daha üst seviyede olup, hadis ilminde bir benzerinin olmadığı kabul edilmiştir." Bk.: Nevevî, *Şerhu Sahihî Müslim (Mukaddime)*, c. I, s. 128. Benzer görüşler için bk.: İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, c. I, s. 216; Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, thk. M. Behcet el-Baytâr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1431/2010, s. 84-89.

3. İbnü's-Salâh'a Yöneltilen Tenkitler

İbnü's-Salâh'a yöneltilen tenkitleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan biri doğrudan doğruya onun görüşlerinin tenkit edilmesidir. İkincisi ise dolaylı olarak yapılan tenkitlerdir. Hadislerin sıhhatini tespit için kitap merkezli yaklaşımın temelinde Buhârî ve Müslim'in eserleri olduğuna göre, onlara yapılan tenkitler dolaylı olarak İbnü's-Salâh'ın görüşünün eleştirilmesi anlamına gelmektedir.

İbnü's-Salâh'ın görüşüne ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), el-Bulkinî (ö. 824/1421), İbn Hacer (ö. 852/1447), es-Sehâvî (ö. 902/1496), es-Suyûtî (ö. 911/1505), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi âlimler muhalefet etmişlerdir. Fakat ilginç bir şekilde bu âlimler aynı zamanda İbnü's-Salâh'tan ciddi bir şekilde etkilenmişlerdir⁷².

Nevevî, muhakkik âlimlerin, mütevâtir seviyesine ulaşmayan haberlerin zan ifade ettiği gerekçesiyle İbnü's-Salâh'ı eleştirdiklerini belirtmektedir⁷³. Bu yaklaşıma göre de Buhârî ve Müslim'deki hadisleri tamamı mütevâtir olmayıp, çoğunluğu âhad haberdir. Âhad haber de bilgi değeri açısından kesinlik ifade etmeyip zan ifade eder.

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın "Artık sahîh ve hasen hadisi bilme hususunda hadîs imamlarının açıklamalarına itimat edilmelidir" şeklindeki görüşünün tartışmalı olduğunu belirtir. Zira, önceki âlimlerin sahîh olduğuna hükmettikleri bir çok hadîsin, başka âlimler tarafından sahihlik derecesinden düşürecek illetinin bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, İbn Huzeyme'nin kitabında sahîh olduğuna hükmedilmiş nice hadisler vardır ki, hasen seviyesinde bile değildir. İbn Hibbân'nun *Sahîh*'i de aynı durumdadır. Bazen hâfız derecesine ulaşmış bir âlimin, hadisteki illet kendisine gizli kaldığı için sahîh dediği bir hadis, başka bir alim tarafından illeti tespit edildiği için

⁷² ed-Dümeynî, *Hadiste Metin Tenkidi Metotları*, s. 47.

⁷³ Zeynüddîn Abdurrahim el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1405/1984, s. 28-29.

sahih kabul edilmeyebilir⁷⁴. İbn Hacer'in de işaret ettiği gibi önceki âlimlerden ehliyetli olanların yanında hadîslerin sahih olduğuna hüküm verme seviyesinde olmayanlar da bulunmaktaydı. Sonraki âlimlerden de buna muktedir olmayanların yanında araştırma neticesinde muktedir olanlar da bulunabilir. Nitekim öncekilerin sahîh olduğunu söylemedikleri birçok hadîs hakkında sonraki âlimler sahîh hükmü vermişlerdir. Bu durum sonrakilerin sahîh hükmü veremeyecekleri görüşünün isabetli olmadığını ortaya koymaktadır⁷⁵.

İbnü's-Salâh'ın Buhârî ve Müslim'in eserlerini ölçü almasının temel sebebi, bu iki eserin ihtiva ettiği hadislerin tamamının sahih olması ve bu konuda da ümmetin icmâ ettiği fikrini benimsemesi idi. Fakat İbnü's-Salâh ve başka âlimler tarafından dile getirilen icmâ fikri, doğru olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bunun sebebi de, Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri her ne kadar, benzeri eserler arasında en sahih iseler de, her türlü noksandan uzak olmamalarıdır⁷⁶.

Buhârî ve Müslim'in eserleri üzerinde icmâ olmadığı fikrinin gerekçelerinden biri, hadise sahih, hasen, vb. sıfatını verecek olan ana unsurun râvî olmasıdır. Râvînin âdil, zâbit olup olmadığını söyleyebilecek olan da muhaddistir. Muhaddisin kararı ise kendi bilgisine dayanmakta, dolayısıyla, şahsî, sübjektif olmaktan kurtulamamaktadır. Yani mesele, şahsî içtihat meselesidir.⁷⁷ Tehânevî'nin (ö. 1974) dediği gibi, bir râvî birisine göre zayıf, ötekisine göre sika olabilir. Keza birisine göre zayıf olan bir hadis başkalarına göre sahih veya hasen olabilir⁷⁸.

Konuyu Buhârî-Müslim ekseninde ele alan Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Buhârî, sahihliğine inandığı hadisler rivâyet etti. Müslim'in kanaati böyle olmadığı için

⁷⁴ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, c. I, s. 128.

⁷⁵ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 151.

⁷⁶ Hatiboğlu, *Hadis Tedkikleri*, s. 87

⁷⁷ Hatiboğlu, *Hadis Tedkikleri*, s. 89.

⁷⁸ Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, tahk.: Abdülfettah Ebû Gudde, *Mektebetü'l-Matbûati'l-İslamiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 49.

onları rivâyet etmedi. Müslim de sıhhatine inandığı hadisler rivâyet etti. Buhârî ise öyle olduklarına inanmadıklarını terk etti. Bu durum da gösterir ki hadîsin sıhhatini tespit işi içtihadîdir. Bu işleri bilenler içtihadta bulunur. Bu zatlar da pek çok değildir⁷⁹. Nitekim Buhârî'nin kendisinden hadis alıp da Müslim'in almadığı şeyhlerin sayısı 434'tür. Müslim'in ihticâc edip de Buhârî'nin etmediği şeyhlerin sayısı ise 625'tir⁸⁰. Bu farkın temel sebebi, ricâlle ilgili değerlendirmelerin içtihadî olmasıdır. Zira alimlerin râvîlerde aradıkları şartlar birbirinden farklı olabilmektedir.

Hadisçiler bir hadis için sahihtir, demişlerse bunun anlamı, sened açısından sahih olmasıdır; aslında katiyetle sahih olması gerekmez. Yine bir hadisin sahih olmadığını söylemişlerse, anlamı, o hadisin isnadının aranan vasıfta sahih olmadığıdır; gerçekte 'yalan' olduğu manasına gelmez⁸¹.

İlk asırlardan itibaren, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerine yönelik tenkitler yapılmıştır. Bu tenkitlerin çoğunun râvîlere yönelik olması da dikkat çekicidir. *Sahîhayn*'e yönelik ilk tenkit, IV. Asır hadisçilerinden Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından yapılmıştır. Dârekutnî, *Kitâbu't-Tetebbu'* adlı eserinde Sahîhayn'de bulunup da illetli olduğunu iddia ettiği 218 rivâyete yer vermiştir. İbn Hacer, bu rivâyetlerden Buhârî'de yer alan 110 tanesini inceleyerek Dârekutnî'yi tenkit etmiştir⁸².

İlk asırlarda İbn Hazm (ö. 438/1046) ve Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105), müsteşriklerden Dozy (ö. 1883) ve Ceatani (ö. 1935), modernistlerden de Mahmud Ebû Reyve ve Seyyid Sâlih Ebû Bekir

⁷⁹ Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, Riyâd 1986, s. 310.

⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Sıyâne*, s. 74.

⁸¹ Tîbî, *el-Hulâsâ*, s. 39.

⁸² İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 364-402.

tarafından da bazı tenkitler yöneltilmiş, ancak bu tenkitlerin de tutarsız olduklarına yönelik eleştiriler yapılmıştır⁸³.

Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde yer alan hadislerin tamamının sahih olduğu hususunda ümmetin ya da alimlerin icmâ ettiğine dair görüşü, mutlak bir icmâ olarak değerlendirmemek daha makul görünmektedir. Zira bu icmâ anlayışının oluşmasındaki temel etken, Sahîhayn müelliflerinin, hadisleri seçerken ortaya koydukları titizliklerdir. Bundan dolayı Müslümanlar, Kur'an'dan sonra hadis kitapları içinde en güvenilir eserler olarak bunları kabul etmiştir. Dolayısıyla bu iki eser Müslümanlar arasında büyük saygınlık ve itibar kazanmıştır. Zaman içinde bu telakkî icmâ diye yorumlanmaya kadar götürülmüştür⁸⁴.

Buhârî ve Müslim'e yönelik eleştiriler, ilgili çalışmalarda incelenmiştir. Bizim burada işaret etmek istediğimiz husus, hadislerin sihatini tespitinde kitap merkezli yaklaşımın esasını oluşturan Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerine yönelik bazı eleştirilerin olduğu, dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın konuyla ilgili görüşünün dolaylı olarak tenkide maruz kaldığıdır.

Sonuç

İlk asırlardan itibaren muhaddisler, hadislerin sihatini belirlemede her rivâyetî ayrı değerlendirmişler, her hadis için ayrı bir sıhhat hükmü vermişlerdir. Hadis usûlü kitaplarında yer alan sahih hadisin tarifinde de bu anlayış geçerlidir. Buna göre bir hadisin sahih olması, bir kitapta yer alıp almadığına göre değil, adalet ve zabt

⁸³ Kandemir, M. Yaşar, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri", *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 335-376. Salahattin Polat da Buhârî'nin Sahih'ine yapılan tenkitleri değerlendirmiş ve konuyla ilgili kapsamlı bir literatür vermiştir. Bk.: *Hadis Araştırmaları*, s. 104-125. Ayrıca M. Said Hatiboğlu tarafından "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri" adıyla bir makale yayımlanmıştır. Bk.: *Hadis Tedkikleri*, s. 85-124.

⁸⁴ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 112. Enbiya Yıldırım, bu eserin 109-120. sayfaları arasında Sahîhayn'de icma meselesini incelemiş, konuyla ilgili görüşleri ve tenkitleri değerlendirmiştir.

sahibi raviler tarafından muttasıl bir isnadla rivayet edilmiş olması ile şaz ve muallel olmamasına göre değerlendirilmektedir. Hadislerin tespitinde kitapların ölçü alınması bu klasik tarifle çelişmektedir.

Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ilk asırlardan itibaren Müslümanlar tarafından yoğun ilgiye mazhar olmuş, bazen bu ilginin boyutları bu eserlerin sıkıntılı durumlarda teberrük edilerek okunmasına kadar varmıştır. Yapılan bir kısım tenkitlere rağmen, bu iki eser, hadis külliyyatı içerisinde en güvenilir eserler olma imtiyazını hâlâ sürdürmektedir. "*Sahihayn*" olarak da isimlendirilen bu iki eser, kazandıkları otoritenin neticesi olarak, en sahih rivayetlerin kaynağı olarak görülmüş ve bir hadisin bu kitaplarda yer alması güven duyulması için yeterli olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak Kütüb-i Sitte'ye duyulan bir güven varsa da, Buhârî ve Müslim'in eserleri daima ayrıcalıklı yerlerini korumuştur.

İlk olarak Hâkim tarafından dile getirilen, sahih hadislerin taksiminde bu iki eserin esas alınması görüşü, hadis usulünde bir dönüm noktası olan İbnü's-Salâh tarafından daha güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. İbnü's-Salâh'tan sonra da bu anlayış yaygınlık kazanmıştır. İbnü's-Salâh'ın görüşünü kabul eden ya da tenkit eden alimlerin, değerlendirmelerinde İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönemi dikkate almamış olmaları oldukça manidardır. Oysa kanaatimizce, İbnü's-Salâh'ın hadiste içtihat kapısını kapatmakla da itham edilmesine sebep olan görüşlerinin arka planında, dinin temel kaynaklarını tartışma konusu yapmaktan kaçınması yer almaktadır. Zira yaşadığı dönem, İslam dünyasını derinden sarsan sıkıntılarını yaşadığı bir kriz asrıdır. Böyle bir dönemde, en sahih hadis kitapları olan Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinin referans kabul edilip, hadislerin sıhhatini tespit için ölçü olarak kullanılmaları da hadis ve sünnetin konumunu güçlendirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir. O dönemde hakim olan, *hadis ilminde artık yapılacak bir şey kalmamıştır* anlayışı, bir ümitsizlik atmosferinin göstergesidir. Oysa Kur'an ve Sünnet'in evrensel niteliği kıyamete kadar yeni çalışmaların yapılabileceği konusunda ilim adamlarına

ümit kaynağı olan en önemli hususlardandır. Her kültür ve medeniyetin, duraklama ve gerileme dönemleri olabilir. Bu tür dönemlerde verilen hükümleri, bütün dönemler için geçerli bir kural olarak değerlendirmek isabetli olmaz. Bundan dolayı, İslam medeniyetinin yükseliş dönemlerinde yeni ilmî hamleler yapılabileceğini/yapılması gerektiğini kabul etmek gerekir. Hadis ilmi de bu genel prensibin dışında değildir. Nitekim günümüzde yapılan akademik çalışmalar, önümüzdeki dönemde yapılabilecek derinlikli ve nitelikli çalışmalar konusunda ümit vermektedir. Ayrıca bundan sonraki dönemlerde yapılacak çalışmaların geçmiş dönemlere göre farklı yöne evrileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1196.

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1416/1995.

Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih Şerhu Mişkâti'l-mesâbih*, I-IX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1422/2002.

el-Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, Riyâd 1986.

Bağcı, H. Musa, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 541-573.

....., "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi", *AÜİFD*, Ankara 2004, c. XLV, sayı 1, s. 39-56.

Bilen, Mehmet, "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 1999, c. 1, s. 247-260.

Çakın, Kamil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1997, c. 10, sayı. 1-4, s. 100-109..

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhî'l-bâliğa: İslam Düşünce Rehberi*, çev.: Mehmet Erdoğan, Ankara 2003.

ed-Dümeynî, Müsfir b. Gurmullâh, *Mekâyîsu nakdi mütûni's-sünne: Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, çev.: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi, İstanbul 1997.

Efendioğlu, Mehmet, "Sahih", *DİA*, c. XXXV, s. 523-525, İstanbul 2008.

Emîr es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li-meânî Tenkîhi'l-enzâr*, I-II, thk. Muhyiddîn Abdülhamîd, yy., ts.

el-Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyan, *el-Mâ'rifet ve't-târîh*, I-IV, neşr.: Ekrem Ziyâ el-Umerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1410.

Güner, Osman, *Doğuş Devrinde Hadis*, Samsun 2000.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti'l-iklîl*, tahk.: Fuad Abdulmun'im Ahmed, İskenderiye ts.

....., *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1417/1997.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi 'ulmi'r-rivâye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1430/2009.

Hatiboğlu, M. Said, *Hadis Tedkikleri*, Otto Yayınları, Ankara 2009.

el-Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen*, I-IV, neşr.: Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep ts.

el-İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahim el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1405/1984.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-IX, tahk.: Adil Ahmed, Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyü's-sârî Mukaddimetü Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996.

....., *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I-II, Mektebetü'l-Fürkân, Acman 1429/2008.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, I-II, çev.: Halil Kendir, Ankara 2004.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1433/2012.

İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed el-Harrânî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, I-XXXVII, Dâru'l-Vefâ, Medine 1426/2005 (3. baskı).

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Kitâbu'l-mevdûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûât*, I-IV, Mektebetü Advâi's-Selef, Riyad 1418/1997

İbnü'l-Esir, Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn, *el-Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl*, I-XII, tahk.: Abdülkâdir el-Arnaut, Mektebetü'l-Halvânî, y.y. 1389/1969.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Sıyânetu Sahîh-i Müslim mine'l-ihlali ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-iskati ve's-sakat*, tahk.: Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984 .

....., *Ulûmu'l-hadîs*, tahk.: Nureddin 'Itr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986.

Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, I-III, tahk.: Sâlih Ahmed eş-Şâmî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1433/2012.

Kandemir, M. Yaşar, “İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 198-200.

....., “Sahîhayn’e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 335-376.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidu’t-tahdîs*, tahk.: M. Behcet el-Baytâr, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1431/2010.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

el-Makdisî, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu eimmeti’s-sitte* (Selâsü rasâil fî ‘ilmi mustalahi’l-hadîs içinde), neşr.: Abdülfettah Ebû Gudde, Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut 1417/1997.

el-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1403/1983 (3. baskı).

el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu’l-kadîr*, I-VI, Dâru’l-Fikr, Beyrut ts.

Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, İstanbul 1981.

en-Nevevî, Muhyiddîn b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, tahk.: Halil Me’mûn Şihâ, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1417/1996.

....., *et-Takrîb ve’t-teysîr li ma’rifeti süneni’l-beşîr ve’n-nezîr*, tahk.: Muhammed Osman el-Haşî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1405/1985.

Özafşar, Mehmet Emin, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahîh’i”, *AÜİFD*, Ankara 1999, sayı: XXXIX, s. 288-355.

Özşenel, Mehmet, “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü’s-Salâh ve Eseri Ulûmü’l-Hâdis”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2007, sayı: 15, s. 55-68.

Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011 (3. baskı).

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh*, tahk.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.

es-Suyûtî, Celâlüddîn, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tahk.: Ebû Kuteye Nazar Muhammed el-Feryâbî, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1430/2009 (2. baskı).

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut

et-Tehânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, tahk.: Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Beyrut 1404/1984.

et-Tîbî, el-Hüseyin b. Abdullah, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, tahk.: Subhî es-Sâmerrâî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.

Yavuz, Adil, *eş-Şevkânî ve Hadisçiliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2002.

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yay. İstanbul. 2001 (2. baskı).

....., *Hadisçiler ve Çelişki*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.

....., *Hadiste Metin Tenkidi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1996.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2012 (7. baskı).

ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, neşr.: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1402/1982 (2. baskı).